

POSTSOCIJALIZAM I SPORT

Problematiziranje gospodarstvenih, ideoloških, organizacijskih i drugih promjena u sportskom modelu i odnosu države i sporta

Marinko Šišak

Skupština grada Zagreba, Sekretarijat za obrazovanje, kulturu i znanost - Sektor za šport, Zagreb

Stručni članak

UDK: 316.4:796

Primljeno: 10.09.1993.

Sažetak

Autor u koreliranju odnosa bivšeg društvenog i političkog sustava i novog poretka karakteriziranog političkim promjenama, prema cjelokupnom području sporta, pronalazi bitnu povezanost uz anticipaciju mogućih linija transformacije ove djelatnosti. Promjene u odnosu države i sporta promatraju se kroz nekoliko determinirajućih segmenata: gospodarske, ideološke, organizacijske i druge promjene, te doktrinarne izmjene pedagoške teorije prema sportskom odgoju. Izmjene koje se odvijaju u postsocijalističkom društvu, poglavito na normativnoj razini, ne zahvaćaju u podjednako mjeri sve dijelove sporta i ne dovode u pitanje naslijeđenu strukturu.

Ključne riječi: tjelesni odgoj, politika, postsocijalizam, pedagoška načela

Abstract

POST-SOCIALISM AND SPORTS

In correlating the former social and political system and the new order, characterized by political changes affecting sport, the author discovers their close relationship and anticipates possible directions of the transformation of this activity. Changes in relations between the state and sport are observed through several important segments: economic, ideological, organizational and other changes, as well as doctrinal changes in pedagogical theory towards physical education. Changes currently under way in the post-socialist system, particularly at a normative level, do not equally affect all sports disciplines and do not bring into question the inherited structure.

Key words: physical education, politics, post-socialism, pedagogical principles

Zusammenfassung:

POSTSOZIALISMUS UND SPORT

Der Autor vergleicht die Position des Sports im alten gesellschafts-politischen System mit der Situation in der neuen Gesellschaftsordnung, die von tiefgreifenden politischen Veränderungen gekennzeichnet ist, und findet viele Parallelliten. Er antizipiert die möglichen Entwicklungstrends für Sport. Die Veränderungen der Beziehung zwischen Sport und Staat werden im Rahmen einiger determinierten Gesellschaftsbereiche, wie Wirtschaft, Ideologie, Organisation und Veränderungen der Theorie der Pädagogik, analysiert. Die Veränderungen, die im Postsozialismus zustandekommen, wirken sich vor allem auf der normativen Ebene aus und betreffen nicht im gleichen Masse alle Sportbereiche. Sie stellen die belieferten Sportstrukturen nicht in Frage.

Schlüsselwörter: Körpererziehung, Politik, Postsozialismus, pädagogische Grundprinzipien

1. Ocrta problema

Termini koje ćemo u ovom radu pokušati korelirati, u stručnoj i znanstvenoj javnosti nisu bespogovorno prihvaćeni i definirani. Još uvijek nije standardiziran pojam "sport" kao termin koji obuhvaća čitavu djelatnost vezanu uz edukaciju, natjecanja i rekreaciju (9:41-48) i koji se operativno može upotrebljavati u svim tim dijelovima i aspektima kao "nadsvođući". Upitniji i problematičniji je termin "postsocijalizam" koji se može operativno i uvjetno upotrebljavati za karakteriziranje društvenog i državnog sustava u kojem se nalazi naša zemlja, kao i sve druge u kojima je došlo do promjena u načinu konstituiranja vlasti (demokracija karakterizirana višestranačkim izborima). Bjelodano je da se samom izmjenom principa konstituiranja države ne mijenjaju automataki i društveni odnosi, pogotovo ako se naslje-

đuje država u kojoj je bila na djelu posvemašnja etatizacija svih dijelova društva i koja je do krajnosti ideologizirala čitav društveni prostor i izvršila maksimalno podržavljenje društva (ili podruštvljavanje države, što je u krajnjoj konzekvenci bilo jedno te isto).

U tom smislu treba i shvatiti pojam "postsocijalizam". To je društveni i državni ustroj karakteriziran u velikom dijelu značajkama prethodnog sustava i još uvijek bitno neizmjenjen. Poglavito se to odnosi na ulogu države i posljedice neprimjerene centralizacije vlasti koja je u posljednje dvije godine učinjena u gotovo svim područjima života i etatizacije svih segmenata bivših "društvenih djelatnosti".

2. Sport i socijalizam

Sport je spadao u one sfere društva koje su u prošlom sustavu bile pod prilično jakim paskom države. U svim socijalističkim državama, u čemu ni bivša Jugoslavija nije bila izuzetak, sport je imao svoju posebnu i prilično značajnu funkciju. Njegova uloga proizlazila je iz ideološkog obrasca društva u kojem su sve stvari služile uglavnom jednom cilju - izgradnji socijalizma i interesima države koja je uzimala za pravo utvrđivanje tog cilja i ocjenjivanje podobnosti onih koji su u njegovu ostvarivanju sudjelovali. U sveopćoj politizaciji uloga koju je trebala obavljati "fizička kultura" bila je političke naravi. Rezolucija Savezne skupštine o fizičkoj kulturi iz 1968. godine potvrđuje takav generalni stav prema svim dijelovima "fizičke kulture". Ona polazi od toga da je najviši organ vlasti ocijenio kakvu korist fizička kultura ima ne samo za državu kao cjelinu, društveni razvoj, nego i za svakog pojedinca i "samoupravljača", čovjeka kao društveno biće. Radi toga je nužno "poduzimati mjere" i aktivirati činioce, posebno "odgajatelje omladine", da u skladu sa zaključcima ostvaruju te ciljeve i zadatke. Rezolucija nije mogla a da se ne osvrne na "negativni profesionalizam" koji nije u skladu s ideološkom doktrinom o ulozi i razvoju sporta, pa bi se "organizacije koje okupljaju profesionalne sportaše trebale organizirati kao svojevrsne radne organizacije, koje bi svojim samoupravnim aktima bliže regulirale svoje poslovanje" /7:22/. Ovdje, a i u drugim dokumentima države i partije, pokazivala se budnost i posebno se pazilo na ono što je "institucionalno nekontrolirano, ili što je prepušteno inicijativi pojedinca i društvenih grupa" /10:114/.

Posebnu ulogu sport je odigrao u predstavljanju države, kao instrument promicanja socijalizma kao svjetskog poretka, superiornog i najefikasnijeg društvenog modela. Sportski klubovi i reprezentacije služili su plasiranju slika sustava kao najdjelotvorniji oblik političke propagande. Dakako da su sportski uspjesi u svijetu korišteni za učvršćivanje socijalne kohezije, uspostavljanje političkog konsenzusa i postizanje političkih ciljeva vladajuće elite.

3. Promjene u sportskoj ideologiji

Karakteristike koje su socijalistička društva pridavala sportu proizlazile su iz socijalističke doktrine, iz ideološkog koncepta politizacije cjelokupnog društvenog prostora. Otuda je aktivno upletanje nosioca političke i državne vlasti u sportske procese, njihovo angažiranje u raznolikim oblicima upravljanja i usmjeravanja sporta, postizanja idejne "čistoće", bilo legitimno i samorazumljivo.

Zdravlje svakog pojedinca, osmišljavanje njegova slobodna vremena, pripadalo je skrbi države, jer je ona instrumentalizirala sve te aktivnosti, apsolutizirajući "zdravlje nacije", značaj sporta za obranu zemlje itd.

Obrat koji bi se trebao dogoditi u sportskoj ideologiji i koji se svakako mora učiniti jest obrat - od društva, države prema pojedincu.

Demokratizacija društva ima za pretpostavku i za cilj izgradnju civilnog društva utemeljenog na slobodnom radu, pravu privatnog vlasništva koje se uspostavlja kao "sustav potreba", što znači da je čovjek tretiran kao osoba, dakle privatni vlasnik i vlasitog tijela. Iz ove radikalne promjene pozicije nameće se i sasvim drugi odnos države prema tjelesnim aktivnostima: ona sferu privatnosti u što svakako spada i izbor bavljenja sportom prepušta pojedincu, a bavi se samo nekim ekstremnim (socijalnim, gospodarskim etc.) okolnostima manifestiranja tih potreba građana kao osoba, pojedinačnih entiteta, tretirajući sport kao autonomnu potrebu s vlastitim dignitetom oslobođenim instrumentalizacijom različitih vrsta.

Teško je međutim reći da je sport uspio izgraditi takvu autonomnu poziciju i u najdemokratskijim društvima. I u takvim društvima sport se itekako koristi za najrazličitije socijalne i političke ciljeve. Istraživanja koja su provedena u SAD pokazuju da sport služi socijalizaciji mladih, posebno iz nižih društvenih slojeva i među imigrantima, kao efikasna metoda prihvaćanja dominantnog vrijednosnog sustava, izgradnji konformizma kao oblik rješavanja sukoba među nekim socijalnim i etničkim grupama /1/11/.

I u normativnom i u stvarnom odnosu politike i države prema sportu u najširem smislu trebao bi dominirati pristup pozicioniranja sporta u privatnu sferu svakog pojedinca, a država bi se trebala okrenuti reguliranju odnosa i okolnosti koje ulaze u javnu sferu i manifestiranju sporta u javnosti.

4. Promjene u gospodarskom modelu sporta

Pojačanu kontrolu i upletanje države u sport i sportske odnose socijalistička država opravdavala je obilnim budžetima namijenjenim različitim oblicima prakticiranja sportskih aktivnosti - od nastave u školama, rekreacije građana, treninga, natjecanja sportskih ekipa, nabavke opreme, financiranja i izgradnje sportskih objekata, a posebno reprezentativiranju države u različitim sportovima i mnogobrojnim natjecanjima po svijetu te brojnim priredbama i manifestacijama. Socijalistička država je podržavala i u sportu vladajući ekonomski sustav država - sport se svrstavao u zajedničke potrebe, financirao iz doprinosa, podržavan je netržišni odnos, a svako tržišno ponašanje bilo je ilegalno, društveno nepravilno, sumnjivo i kažnjivo. Raznorazne SDK kontrole služile su tom držanju sporta u stalnoj napetosti i ovisnosti te održavanju ekvidistance između sportskog pragmatizma i kritičke javnosti: svi su činili prekršaje, ali su rijetki snosili konzekvence jer su moćni pojedinci i centri moći efikasno amortizirali udarce.

Iako su se klubovi trudili u dokazivanju kako je državni novac nedostatan za financiranje sporta, ipak su stvari u velikom broju slučajeva stajale drukčije. Običnim uspo-ređivanjem cifara koje npr. dobivaju njemački nogometni klubovi s davanjima države našim najboljim ekipama vidi se da je država podjednako izdašan ali i manje zahtjevan sponzor. Koristile su se različite metode, spre-

ge političke i ekonomske vlasti kako bi se pomogao "svoj" klub i propagirao vlastiti grad, mjesto, regija, republika, država.

Izvaninstitucionalni sustav priskrbljivanja sredstava štiti je javni moral sporta i društva, a s druge strane omogućavao je namicanje realnih, a često i nerealan visokih sredstava potrebnih klubu. Međutim, sve je to bilo opravdano, moralno, zakonski, i u skladu s ideologijom jer je služilo "općim interesima" i u tom nije sudjelovala socijalistička privreda motivirana marketinškim, nego patriotskim motivima ili pragmatičkim motivima upravljačkog sloja u poduzećima.

Promjene koje su se u nas dogodile zahvatile su samo mali segment sporta. Legislativa se nije izmijenila, ali je očigledno da će morati slijediti tržišnu logiku i gospodarske promjene. Disperziranje čvrstih institucionalnih okvira u reguliranju djelatnosti najviše je zahvatilo sportsku rekreaciju i sportove u kojima je i dosad bio nazočan privatni kapital i koji se najizravnije komercijalizirao (tenis npr.). Sve više se javljaju različita udruženja, asocijacije, klubovi koji su formalno i dalje u "društvenom vlasništvu", ali su stvarno privatni.

Država je inercijom preuzela stari sustav financiranja, ali je sredstva koja izdvaja kroz proračun stavila pod oštriju kontrolu. Isto tako, ta su sredstva znatno niža nego ranije i ne tretiraju sve dijelove sporta jednakopravno (neki su i dalje zaštićeni, čak i više nego prije, dok su drugi upućeni na javne natječaje na temelju kojih se sredstva dijele). Stari sustav raznoraznih kriterija, mjera, parametara, itd. zadržan je i proširen, što više govori o državno-birokratskoj logici, nego stvarnoj izmjeni odnosa i društveno-državnog tretmana sporta.

Bude li doista htjela izgrađivati civilno društvo, na temelju naznačene promjene filozofije, država će zasigurno morati značajno reducirati svoja davanja sportu. U bivšim istočnim socijalističkim zemljama ta redukcija se već događa i država preuzima obavezu financiranja u smanjenom obliku školskog sporta i tjelesne rehabilitacije hendikepiranih /2:95/.

Sport će morati izići na tržište koje će ga prihvatiti kao specifičan dio businessa, efikasan način promoviranja vlastitih poslovnih interesa i kao metodu stvaranja profita, odnosno privrednu granu. Država će morati podržavati taj interes kapitala kroz porezne olakšice i druge načine usmjeravanja profita u sport, kako bi postigla i vlastite interese promocijom na međunarodnom planu. Najbitnije jest napustiti način koji se do sad preferirao - da se prednosti i efikasnost sustava, vitalnost društvenog uređenja, itd. dokazuju isključivo i jedino kroz sport.

5. Promjene u sportskom upravljačkom sloju i organizacijskom sustavu

Tradicionalni upravljački sloj u sportskim klubovima i asocijacijama nužno će se mijenjati. Promjenom uloge sporta, posebno njegove gospodarske osnove, titulara vlasništva, doći će do promjene u menadžerskim ekipama koje sada vode klubove. Uprave klubova do sad su bile konstituirane tako da osiguravaju uglednike koji su

dobro poznavali strukturu moći u socijalnoj okolini i ljude koji su na toj hijerarhijskoj ljestvici stajali što više u vrhu. Dakako da je to bila prvenstveno politička elita, visoki činovnici državne uprave ili predstavnici lokalnih grupa za pritisak. Socijalizam nije bio sustav koji bi poticao profesionalnu kompetenciju i iskustvo. Tako se i dogodilo da sportove u njegovu administrativnom dijelu, uz rijetke iznimke, vode nekompetentni profesionalci. Radi toga se i sada u sportu ponavlja stari model ponašanja da se traže veze s novim političkim elitama i novim grupama za pritisak jer se sport naučio na taj način ponašati u starom sustavu. Sve dok država ima odnos prema sportu kakav dominira danas, takvo ponašanje je produktivno (država se teško odriče dominantne uloge u sportu što je vidljivo iz prijedloga novog zakona o športu koji je napravljen na starom obrascu i ustavnim situiranjem sporta među ostale javne potrebe). Državi nije cilj zaštititi sport, nego zaštititi sebe kroz sport.

Promjenom objektivnog položaja sporta, njegove ekonomske osnove, i menadžerski sloj će se nužno morati mijenjati i na prvo mjesto doći će profesionalnost, sposobnost i druge vrijednosti značajne za dobro obavljanje posla (a ne "obavljanje funkcije" u sportu). Nova organizacija koja će nužno uslijediti u sportu polaziti će više od spontanijih i samostalnijih subjekata, autonomnijih i raznovrsnijih. Država će morati obavljati ulogu koordinatora strategije razvoja ili u određenom smislu - sponzora. Čvrsto strukturirane upravljačke i organizacijske strukture koje su ranije postojale i koje su samo naslijedene, a da se nije dovela u pitanje njihova uloga i opseg ovlaštenja, morat će se transformirati tako da prvenstveno vode računa o koordiniranju različitih odsjeka državne administracije koji određuju uvjete i pretpostavke bavljenja sportom - edukaciju, zdravstvo, urbanizam itd.

Raznorazni savezi koji sada egzistiraju prestat će biti paradržavni organi kroz koje se obavljao proces podržavanja društva, a zadržat će samo minimalne funkcije u objedinjavanju i koordiniranju velikog broja subjekata u provođenju njihove djelatnosti u javnosti.

U svakom slučaju treba očekivati znatno ubrzaniji i veći razvoj različitih oblika tjelesnih aktivnosti, uključujući svakako i ponajviše raznolike oblike sportske rekreacije, odnosno "sporta za sve", manje formalizirane i regulirane.

6. Sportski odgoj i promjena pedagoških načela i ciljeva

Brojni su radovi i mišljenja o dehumanizirajućoj prirodi modernog sporta, koja se očituje u nizu pokazatelja i koja proizlazi iz karaktera sporta kao "masovnog sporta". Posebno se ističe problem sportskog morala i devaluacije izvornih vrijednosti koje bi sport trebao njegovati i promicati.

U tom smislu osnovni društveni zadatak jest vraćanje sporta u promicatelja osnovnog vrijednosnog sustava društva.

Kada je riječ o socijalističkom gledanju na odgojnu ulogu sporta, razlikuju se u znatnoj mjeri dva stava: jedan je sovjetski, koji je našao primjenu, osim u bivšem Sovjetskom Savezu, i u zemljama koje su slijedile sovjetski model, a drugi je karakterističan za bivši jugoslavenski model izgradnje socijalizma i koji je u znatnoj mjeri poštovao temeljna pedagoška načela i osnovne ljudske vrijednosti.

Iako su razlike između ta dva sustava očigledne i velike, karakteristika i jednog i drugog koncepta bila je razvijanje i odgoj čovjeka kao društvenog bića, s time da je društvo poistovjećivano s državom, pa su otuda i državni ciljevi postajali individualni. Primat svakako ima zajednica, pojedinac je ovdje radi zajednice, njoj je podređen i obavezan.

Iako je deklarativno drukčije, hijerarhijska ljestvica odgojnih vrednota usklađena je s društvenim, državnim ciljevima, a nije usmjerena k pojedincu kao temelju svake zajednice (zato su pionirske zakletve isticale vjernost sistemu i vodi, a osnovna mana pedagoškog sustava bila je uprosječivanje, izjednačavanje pojedinaca i eliminiranje svega što "strši").

Tjelesni odgoj srećom imao je mogućnosti izbjeći takvim defektima ukupnog školstva, jer je u potki imao selektivnost i razvijanje različitih tjelesnih potencijala pojedinca.

Pozitivnost odgojne doktrine bila je usmjerenost k pojedincu kao društvenom biću i razvijanju njegovih svestranih mogućnosti, bez apsolutiziranja i idealiziranja tijela, iako je u pedagoškoj teoriji fizički odgoj bio na prvom mjestu i prethodio je intelektualnom, moralnom, este-

tskom i radno - tehničkom odgoju kao faktor zdravlja i pretpostavka za ostale vrste odgoja /5:119-120/.

Dakle može se reći da je tjelesni odgoj najmanje bio ideologiziran, osim što je u skladu s materijalističkom filozofijom bio preferiran i slijedio osnovne pedagoške ciljeve u odgoju djece: pravilan rast i razvoj organizma, djelovanje na moralne, voljne i karakterne osobine odgajnika, razvijanje pravilne psihomotorike, iskustva, navika. Isto tako taj odgoj uvjetuje osvježenje, zadovoljstvo, ali ima i svojstvo odmora, zabave, razonode.

Radi toga niveliranje odgojnog sustava i ustanovljavanje novog vrijednosnog sustava društva, odnosno pedagoške teotije, ne bi znatnije zahvaćalo tjelesni odgoj koji je u bitnom slijedio i promovirao univerzalne odgojne ciljeve.

Kultiviranje tijela nije apsolutizirano, što bi bilo u suprotnosti i s marksističkom, ali i s kršćanskom pedagogijom, u skladu s kojom će se vjerojatno mijenjati postojeći "ateistički odgoj". U tom smislu svakako je značajan zadatak uskladiti agonistiku, kompetitivnost - kao temeljne značajke tjelesnog odgoja, s univerzalnim krepostima, koje su i kršćanske kreposti - ljubav, razboritost, pravednost, umjerenost, čednost, samozataja. Prema kršćanskoj doktrini (Thomas Aquini), odvažnost, ustrajnost, čistoća kao karakteristika sporta, pomažu razvoju kreposti. Osnovni cilj pedagogije mora ostati postizanje "duhovne ravnoteže" ili "jedinstva duha i tijela" (KALOKAGATHIA) i tome mora poslužiti i sportski odgoj.

Svaki ekstremniji pomak na bilo koju stranu naškodilo bi ulozi sportskog odgoja i društvu u cjelini.

Literatura:

1. H. M. Blalock: *Toward the Theory of Minority Group Relations*, New York, Wiley, 1967.
2. Z. Krawczyk: Sport in Era of Structural Changes: the Example of Eastern Europe, *International Review for Sociology of Sport*, Muenchen, 27/1 (1992.)
3. J. Kuničić, op: *Kršćanska pedagogija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.
4. A. Madella: La ricerca sociologica nello sport, argomenti e sviluppo, *Scuola dello Sport*, Roma, n. 20, 21 / 1990.
5. J. Marinković: *Tjelesni odgoj kao teorijsko pitanje*. Kulturni radnik, Zagreb, 33 (2):111.-126.
6. G. Perico: Sport, *Dizionario enciclopedico di teologia morale diretto da Leonardo Rossi e Ambrogio Valsecchi*, Edizione Paoline, Roma 1976., p. 1035.-1043.
7. Rezolucija Savezne skupštine o fizičkoj kulturi od 21.6.1968. u: *Modeli fizičke kulture*, sv.I, RSIZ fizičke kulture Hrvatske, Zagreb, 1987., str. 19.-22.
8. M. Semynov, E. Yuchtman-Yaar: Professional sports as alternative channel of social mobility, *Sociological Inquiry*, 1981., 51, p. 47.-53.
9. M. Šišak, Od fiskulture do sporta, *Sport INDOK žurnal*, Zagreb, 4/2: 41.-48.
10. S. Vrcan: *Sport i politika, u: Sport i nasilje danas u nas*, Naprijed, Zagreb, 1990.
11. *Nacrt zakona o sportu*, Zagreb, ožujak 1992

* Referat podnesen na ljetnoj školi pedagoga fizičke kulture Hrvatske, Rovinj, 27-30. 08. 1992.